

Adas JAKUBAUSKAS

Wilno

Sajūdis a Partia Komunistyczna Litwy

Zjazd Założycielski Sajūdisu, który odbył się 22 października 1988 r. w Wileńskim Pałacu Sportu, spowodował niebywały wzrost popularności ruchu. Wkrótce stało się oczywiste, że podstawowe programowe założenia tej organizacji, niezupełnie odpowiadają dążeniom społeczeństwa. Coraz to częściej zarysowywał się rzeczywisty cel Sajūdisu – odbudowa państwowości Litwy. Radykalizację ruchu z coraz większym niepokojem obserwowali przywódcy KPL. Jeszcze przed zjazdem Sajūdisu, KPL próbowała powiększyć swój autorytet w społeczeństwie, usuwając niektórych niepopularnych działaczy. 26 października prasa litewska opublikowała Komunikat o posiedzeniu Prezydium Rady Najwyższej Litewskiej SRR, w trakcie którego postanowiono przygotować projekty ustaw o godle i fladze państwowej, obywatelstwie Litewskiej SRR oraz omówiono prace nad przygotowaniem nowej Konstytucji Litewskiej SRR i nowej ordynacji wyborczej¹. To były jawne ustępstwa na rzecz Sajūdisu.

W dniu 8 listopada 1988 r. podczas spotkania w Rydze liderów Frontów Ludowych krajów bałtyckich, przedstawiciele Estonii powiadomili o planowanej sesji Rady Najwyższej Estońskiej SRR, na której zamierzano uchwalić deklarację o suwerenności oraz przyjąć poprawki do Konstytucji, w pewnym stopniu pozwalające na poszerzenie samodzielności republiki. Kierownictwo EFL zwróciło się do Sajūdisu, prosząc o poparcie dla swego kraju. Z analogiczną prośbą przewodniczący Prezydium Rady Najwyższej Estońskiej SRR A. Rūütel zwrócił się do przewodniczącego Rady Najwyższej Litwy V. Astrauskasa, a pierwszy sekretarz KC KPE V. Vāļas – do A. Brazauskasa.

Rada Sejmu Sajūdisu jednogłośnie poparła Estonię. Przedstawiciele Rady kilkakrotnie spotkali się z ówczesnymi przywódcami Litwy. Wydawało się, że po omówieniu wszystkich szczegółów, sprawa Estonii zostanie wsparta, lecz podczas sesji Rady Najwyższej LSRR, kwestia ta nie została nawet poruszona.

¹ „Tiesa” 26.10.1988; „Kurier Wileński” 26.10.1988.

Oprócz tego Sajūdisowi nie udało się uchwalić najbardziej radykalnego ze swych posunięć: „Deklaracji o suwerenności Litwy”². Jednak podczas sesji RN zostały przyjęte poprawki do Konstytucji, dotyczące nadania językowi litewskiemu statusu państwowego oraz zatwierdzone przedwojenną flagę i hymn państwowy jako symbole LSRR³.

Zebrani przed gmachem Rady Najwyższej ludzie, popierali dążenia bratniej Estonii. Podobnie jak i działacze Sajūdisu, byli oni zaszokowani zachowaniem deputowanych RN. W powstałej sytuacji po raz pierwszy wbito „klin” między Sajūdisem a KPL⁴.

Konsekwencją tych wydarzeń, było zwołanie nadzwyczajnej sesji Sejmu Sajūdisu, podczas której przyjęto deklarację o moralnej niezależności Litwy. W myśl tej deklaracji Sajūdis uznał moralną niezależność Litwy za zasadę naczelną i oznajmił, że będzie uznawać tylko takie ustawy, które nie przeszkadzają niezawisłości kraju⁵.

W dniu 17 listopada 1988 r. po raz pierwszy w telewizji nadano audycję Sajūdisu *Atgimimo banga* (*Fala Odrodzenia*), lecz wkrótce władze oświadczyły, że audycja może być zakazana z powodu nieodpowiedzialnych wypowiedzi niektórych jej uczestników.

Tuż potem, w dniu 24 listopada 1988 r. moskiewska gazeta „Izwestija” zamieściła artykuł L. Kapelusznego *Landsbergis i jego ekipa*. Artykuł nie wymieniał żadnego z członków tej ekipy, jedynie atakował V. Landsbergisa i oskarżał go o ekstremizm, chociaż wówczas należał on jeszcze do skrzydła umiarkowanych.

Jak pisze w swych wspomnieniach B. Genzelis, o artykule dyskutowano w Radzie Sejmu Sajūdisu. Członkowie Rady A. Čekuolis i V. Čepaitis stwierdzili, że w taki sposób Moskwa chce zasiać niezgodę i doprowadzić do rozłamu w Radzie Sejmu Sajūdisu. Aby temu zapobiec zaproponowali oni wybrać V. Landsbergisa na przewodniczącego Rady Sejmu. Oprócz kilku członków Rady, którzy uważali, że takie posunięcie będzie łamaniem statutu Sajūdisu, większość tę ideę poparło. Obok kandydatury V. Landsbergisa wysunięto też R. Ozolasa, lecz on z kandydowania zrezygnował. V. Landsbergisa wybrano na to stanowisko na okres jednego

² G. Błaszczyk, *Litwa w latach 1988–1990*, „Obóz” nr 23, Warszawa, lato 1992, s. 31.

³ Ibidem.

⁴ B. Genzelis, *Sajūdis, priešistorė ir istorija*, Vilnius 1999, s. 86–87.

⁵ G. Błaszczyk, *Litwa w latach...*, s. 31–32.

roku, do pierwszej rocznicy Sajūdisu, tj. do 3 czerwca 1989 r., po 3 czerwca jego miejsce musiał zająć R. Ozolas⁶.

Z kolei po wyborze przewodniczącego Rady Sejmu trzeba było sformować sekretariat Sajūdisu. Statut przewidywał kolektywne kierownictwo ruchu. Stanowisko przewodniczącego nie było przewidziane, a funkcje sekretariatu nie były szczegółowo omówione, jedynie ustalono, że polityczne decyzje podejmuje Sejm Sajūdisu, a między sesjami – Rada Sejmu. Do końca nie było wiadomo, czy członkowie Rady mogą być jednocześnie i członkami sekretariatu.

Wybory przewodniczącego rozpałył namiętności. Wielu członków Sejmu uważało, że Rada Sejmu przekroczyła swe pełnomocnictwa, zwłaszcza przedstawiciele miasta Kowna. A. Butkevičius nawet nawoływał do wyrażenia Radzie Sejmu, za taki czyn, votum nieufności⁷.

W dniu 26 listopada 1988 r. biuro KC KPL w swym Komunikacie oświadczyło: „Ostatnio w działalności części przywódców Sajūdisu dominują nierealne żądania polityczne, hałaśliwe akcje antypaństwowe. Po zwyczajnej sesji RN LSRR, która nie uwzględniła niektórych postulatów Sajūdisu, zorganizowano brutalny nacisk na deputowanych RN. Nie możemy nie zauważyć, że część przywódców Sajūdisu unika odizolowania się od obcych mu osób, nieskrywających swych dążeń do oderwania się od Związku Radzieckiego i odbudowania na Litwie ustroju burżuazyjnego [...]”⁸.

Wkrótce zawieszono audycję *Atgimimo banga*, tygodnik „Atgimimas” z drukarni KC KPL przeniesiono do przestarzałej drukarni M. Šumauska, która jeden numer pisma drukowała cały tydzień.

W dniu 29 listopada Rada Ministrów wydała rozporządzenie „O wykorzystaniu sprzętu drukarskiego i powielającego”; w ten sposób próbowano zabronić powielania dokumentów sprzętem, który posiadały grupy Sajūdisu. Oprócz tego, przed Nowym Rokiem ministerstwo skarbu zamroziło konto bankowe Sajūdisu⁹.

Nie bacząc na taką konfrontację pomiędzy dwoma siłami politycznymi, ich liderzy dokładali starań, by nie przekształciła się ona w otwartą walkę. Od początku 1989 r. coraz częściej odbywały się spotkania przed-

⁶ B. Genzelis, *ibidem*, s. 90.

⁷ *Ibidem*, s. 91.

⁸ *Lietuvos KP Centro komiteto biure. Dėl dabartinės padėties Respublikoje*, „Tiesa” 27 XI 1988.

⁹ V. Čepaitis, *Sajūdis ir LKP*, w: *Lietuvos Sajūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*, praca zbiorowa pod red. D. Blažytė, Vilnius 1998, s. 59.

stawiciele Rady Sajūdisu i biura KC KPL. Przez jakiś czas te spotkania nawet stały się regularne. Dyskutowano tu o taktyce w stosunkach z Moskwą, porządku dziennym obrad RN LSRR i innych ważnych dla kraju zagadnieniach¹⁰.

W dniach 15–16 lutego 1989 r. po raz pierwszy publicznie obchodzono Dzień Niepodległości Litwy. Wielkie znaczenie miała deklaracja Sejmu Sajūdisu, w której była mowa o dążeniu kraju do samodzielności politycznej, kulturalnej i ekonomicznej, przyjęta w Kownie 15 lutego podczas posiedzenia Sejmu Sajūdisu¹¹.

Po dniu 16 lutego 1989 r. coraz bardziej różniły się poglądy tych głównych sił politycznych na przyszłość Litwy, podczas gdy Sajūdis wyraźnie określił swe dążenia niepodległościowe, działacze KPL jeszcze długi czas eksponowali taktykę „krok za krokiem”.

21 lutego 1989 r. odbyło się XVII plenum KC LKP, w narodzie nazwane „czarnym”. Podczas obrad dążenie narodu litewskiego do odbudowania swej państwowości zostało określone mianem awanturnictwa, zażądano ograniczenia działalności Sajūdisu. Na plenum stwierdzono, iż Sajūdis oddala się od początkowo wysuwanych postulatów przebudowy, a część jego działaczy swoją działalnością zbliża się do antysocjalistycznej Ligi Wolności Litwy¹². Członek KC KPL J. Gureckas proponował zamknąć wszystkie gazety ruchu, zabronić przedsiębiorstwom przelewać na konto Sajūdisu środki finansowe¹³.

W dniu 26 marca 1989 r. odbyły się wybory deputowanych ludowych do Rady Najwyższej ZSRR. Spośród 42 mandatów, 36 otrzymał Sajūdis, LKP – 6¹⁴. Ponieważ Sajūdis w wyborach występował z programem, któ-

¹⁰ Ibidem, s. 60.

¹¹ „Atgimimas” 17 II 1989. W tym miejscu wypada zaznaczyć, że w pierwszych miesiącach działalności Sajūdisu, otwarcie nie mówiono o niepodległości państwowej. Podczas masowych wieców latem i jesienią 1988 r. w przemówieniach liderów Sajūdisu oraz dokumentach ruchu, była mowa jedynie o szerokiej autonomii, tj. suwerenitecie w ramach ZSRR. Początkowo na Litwie idee całkowitej niepodległości wysuwała jedynie Liga Wolności Litwy.

¹² V. Skuodis, *Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę: 1987–1989 metais*, Vilnius 1997, s. 171.

¹³ B. Genzelis, ibidem, s. 94–95. Szerzej zob.: Diskusijos dėl Lietuvos Komunistų Partijos centro komiteto sekretoriaus A. Brazausko pranešimo *Dėl partinių organizacijų darbo vienijant respublikos visuomenę pertvarkos uždaviniams spręsti*, „Tiesa” 23.02.1989.

¹⁴ B. Genzelis, ibidem, s. 96–97.

ry przewidywał całkowitą odbudowę państwowości Litwy, więc można przypuszczać, że naród swą większością udzielił mandatu Sajūdisowi, by bronił jego interesów w Moskwie.

W dniu 18 maja odbyła się XI Sesja Rady Najwyższej Litwy. Była ona zwycięska dla Sajūdisu. Przyjęto wówczas „Deklarację o suwerenności państwowej Litwy”. Przeciwno przyjęciu dokumentu głosowało tylko pięciu deputowanych, wśród nich przewodniczący Komitetu Bezpieczeństwa Litewskiej SRR E. Eismuntas oraz sekretarz RN J. Gureckas¹⁵.

Tego samego dnia przyjęto ustawę o poprawkach 11, 31, 37 i 70 artykułów Konstytucji LSRR z 1978 r.¹⁶ W myśl nowo odredagowanego 11 artykułu Konstytucji – ziemia, jej wnętrza, wody, lasy na terytorium republiki, zamiast ogólnie państwowej własności, stały się wyłącznie własnością Litewskiej SRR.

Wprowadzono też obywatelstwo litewskie (art. 31 i 37). Litewskim obywatelom zagwarantowano w pełni społeczno-gospodarcze, polityczne i osobiste prawa, zatwierdzone w Konstytucji i w powszechnie uznanych międzynarodowych aktach prawnych¹⁷.

Śmiałym krokiem była zmiana artykułu 70 Konstytucji LSRR, który wprowadził wyższość prawa republikańskiego nad państwowym. Akty prawne ZSRR mogły obowiązywać na terytorium Litwy dopiero po ich zatwierdzeniu przez RN Litewskiej SRR. Nadto działanie ustaw państwowych na terytorium Litwy mogło być ograniczone lub zawieszane na mocy uchwały Rady Najwyższej Litwy. Ze stanowiska sekretarza Prezydium RN Litewskiej SRR został zwolniony J. Gureckas, na jego miejsce powołano L. Sabutisa¹⁸.

Na kolejnej XII Sesji Rady Najwyższej, która się odbyła 4–5 lipca 1989 r. dominowała tematyka gospodarcza. Podczas sesji przyjęto „Ustawę o gospodarstwach chłopskich”. Chłopi otrzymali prawo do samodzielnego prowadzenia gospodarstwa o powierzchni 50 ha i jego dziedziczenia. Ustawa jednak nie uznała prywatnej własności ziemi, pozostawiając ją w rękach państwa¹⁹.

W dniu 23 sierpnia 1989, czyli w 50 rocznicę paktu Mołotow–Ribbentrop, odbyła się VI Sesja Sejmu Sajūdisu. Z tej okazji przyjęto oświad-

¹⁵ V. Skuodis, *ibidem*, s. 210.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ G. Błaszczyk, *Litwa w latach...*, s. 34–35.

czenie, w którym uznano za fakt historyczny istnienie tajnych protokołów do układów radziecko-niemieckich, oprócz tego konstatowano fakt okupacji Litwy przez ZSSR w 1940 r. Za podstawę nowych stosunków z ZSRR uznano układ pokojowy Litwy z Rosją Radziecką z 12 lipca 1920 r. Odważnym oświadczeniem Sajūdis wypowiedział się przeciwko stacjonowaniu Armii Radzieckiej na terytorium Litwy²⁰. W innych rezolucjach Sajūdis zwrócił się do Rady Najwyższej Litwy o przyjęcie na zbliżającej się sesji wniosków komisji ds. układów radziecko-niemieckich z 1939 r., usunięcie 6 artykułu z Konstytucji LSRR, o KPZR jako kierowniczej i przewodniej sile społeczeństwa radzieckiego oraz ustalenie terminu wyborów do Rady Najwyższej i rad terenowych²¹.

W ten sam dzień Sajūdis, Estoński Front Ludowy i Łotewski Front Ludowy zorganizowali akcję zwaną „Droga Bałtycka”. Z Wilna do Tallinna stanęli ludzie w tzw. „żywym łańcuchu”, by przypomnieć światu o losach trzech republik nadbałtyckich. W tej akcji wzięło udział około 3 mln ludzi. Pokazała ona wyjątkową solidarność i chęć wolności mieszkańców republik nadbałtyckich.

Na XIII Sesji Rady Najwyższej LSRR (22–23 oraz 28–30 IX 1989) przyjęto „Ustawę o samodzielności gospodarczej Litwy”²². Podczas XIV sesji RN (3–4 XI) najwięcej dyskutowano o zmianie Konstytucji LSRR w odniesieniu do obywatelstwa litewskiego i ustaleniu terminu wyborów do Rady Najwyższej²³. Na XV zaś sesji RN (23–24 XI i 4–7 XII) powołano komisję w celu przygotowania planu odrodzenia niezawisłości Litwy. Do komisji weszli czołowi działacze KPL: A. Brazauskas i J. Paleckis oraz Sajūdisu: Just. Marcinkevičius, K. Motieka, R. Ozolas. Poza tym podczas sesji wyznaczono termin wyborów do Rady Najwyższej no-

²⁰ Ibidem, s. 35–36.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem. Ustawę tę Rada Najwyższa Związku Radzieckiego zatwierdziła 27 XI 1989 r. Na jej mocy Litwa uzyskała prawo do całkowitego kontrolowania zasobów naturalnych oraz w większej mierze – operacji finansowych. Ustawa weszła w życie 1 stycznia 1990 r. Za jej przyjęciem głosowało 296 deputowanych związkowej RN, przeciw 67, powstrzymało się od głosu – 37. Z powodu przyjęcia ustawy K. Prunskienė, pełniąca wówczas obowiązki wicepremiera w rządzie Sakalauskasa, powiedziała: „My nie otrzymaliśmy wszystkiego, czego oczekiwaliśmy – całkowitej kontroli kredytów oraz polityki monetarnej”. W opinii zaś I sekretarza KC KPL A. Brazauskasa ta ustawa była dużym krokiem do przodu. Zob. szerzej: V. Skuodis, *ibidem*, s. 290.

²³ Ibidem.

wej XII kadencji (24 II 1990), ustalono zmiany 6 i 7 artykułów Konstytucji. Również wyznaczono termin wyborów do rad terenowych (24 III 1990)²⁴.

Sajūdis zaczął aktywnie szykować się do wyborów. Jeszcze jesienią 1989 r. na posiedzeniu Rady ruchu omówiono kwestie związane z wyborami, wysunięciem kandydatów oraz opracowaniem platformy przedwyborczej. W momencie rozpoczęcia kampanii wyborczej Sajūdis cieszył się poparciem 48% respondentów, 23% opiniowanych zamierzało udzielić poparcia odradzającym się partiom politycznym, za KPL zamierzało głosować 19% mieszkańców²⁵.

Ze swojej strony, by uniknąć pozostania na uboczu życia społecznego, demokratycznie nastrojona część KPL przygotowywała się do decydującego XX Zjazdu. W przededniu Zjazdu KPL liczyła 200 tys. członków i była najbardziej liczną partią polityczną. Litwini w niej stanowili 70,5%, Rosjanie – 17,2%, Polacy – 4,4%, inne narodowości – 7%²⁶.

Według określenia B. Genzelisa w KPL istniały 3 ugrupowania: zwolennicy niepodległości (najwięcej przedstawiciele inteligencji twórczej i naukowej), centryści (otoczenie Brazauskasa) oraz zwolennicy utrzymania Litwy w Związku Radzieckim (M. Burokevičius, J. Jermalavičius, J. Kuolelis)²⁷. Większość w partii stanowili pierwsi, więc było ważne, by zwolennicy Brazauskasa nie poparli trzeciego ugrupowania. Jeżeli by się tak stało „niepodległościowcy” zamierzali opuścić obrady i założyć własną partię. Na szczęście przed zjazdem znaleziono kompromis między pierwszym a drugim ugrupowaniem. Na zjazd przybyli emisariusze z Moskwy. M. Gorbaczow widocznie spodziewał się, że partia pozostanie jednolita.

W pierwszym dniu zjazdu (19 grudnia 1989 r.) A. Brazauskas wygłosił przemówienie, w którym w imieniu większości członków partii zaproponował zalegalizować samodzielną Komunistyczną Partię Litwy. Taką decyzję uzasadnił motywami politycznymi, strategicznymi oraz gospodarczymi²⁸. Podkreślił, że samodzielnosc KPL „pozwoliłaby jej równoprawnie uczestniczyć w pierwszych rzeczywiście wolnych i demokratycznych wyborach do Rady Najwyższej Litewskiej SRR oraz do rad terenowych, czyli drogą demokratyczną wywalczyć miejsca w organach władzy usta-

²⁴ Ibidem.

²⁵ V. Čepaitis, ibidem, s. 66.

²⁶ Č. Bauža, *Komunistinė reforma*, w: *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais*, praca zbiorowa, Vilnius 2000, s. 216.

²⁷ B. Genzelis, ibidem, s. 122.

²⁸ Č. Bauža, ibidem, s. 216.

wodawczej i wykonawczej”²⁹. Oprócz tych celów także zaakcentował potrzebę szerzenia demokracji oraz odbudowania państwowości Litwy jako pierwszorzędnych celów polityki partii³⁰.

Do imiennego głosowania przedstawiono dwa warianty postanowienia: narodowych komunistów „za samodzielną KPL, posiadającą własny program i statut” i interkomunistów „za samodzielną KPL w składzie odnowionej KPZR”. Z 1033 uczestniczących na zjeździe delegatów 855 głosowało za realną samodzielnością, tj. za wystąpieniem z KPZR. 160 delegatów głosowało za drugim projektem postanowienia. 12 delegatów wstrzymało się od głosu, 6 biuletynów uznano za nieważne.

Na czele samodzielnej KPL stanął A. Brazauskas. Partia opowiedziała się za niepodległością kraju oraz systemem wielopartyjnym. Tym samym stała się ona partią komunistyczną tylko z nazwy, ideowo stając na pozycji socjaldemokratyczne. Na XX zjeździe doszło do znacznych zmian personalnych w kierownictwie partii. Oprócz I i II sekretarza KC dodatkowo powołano jeszcze dwóch sekretarzy związanych z ruchem reformatorskim K. Glaveckasa i J. Paleckisa³¹. Do zasadniczych zmian doszło również w Biurze Politycznym, wybranym, głosowaniem tuż po zakończeniu XX zjazdu, podczas I plenum KC KPL. Wśród wybranych 15 członków Biura, duży procent stanowili działacze Sajūdisu: B. Genzelis, R. Gudaitis, R. Ozolas, V. Velikonis, K. Prunskienė, E. Vilkas³². Oprócz tego, wielu aktywnych działaczy Sajūdisu zostało wybranych do KC KPL³³. Po roku poczyniono następny krok: w dniach 8–9 grudnia 1990 r. na Nadzwyczajnym Zjeździe zmieniono nazwę partii na Litewską Demokratyczną Partię Pracy (LDPP). Podczas reorganizacji bardzo się zmniejszyła liczba jej członków. Z 200 tysięcy, które KPL liczyła przed XX Zjazdem pozostało jedynie 55 tys., a po zmianie nazwę na LDPP – w partii pozostało około 30 tys. W późniejszych latach liczba członków LDPP zmniejszyła się do 10–12 tys.

Pozostała część komunistów, która odrzucała samodzielność KPL, zebrała się na VI Konferencję KPL. Brało w niej udział 144 delegatów XX Zjazdu. Partia ogłosiła siebie KPL „na platformie KPZR”. Ponieważ Kon-

²⁹ Lietuvos Komunistinių partijos Centro Komiteto politinis pranešimas LKP XX suvažiavime.

³⁰ Č. Bauža, *ibidem*.

³¹ G. Błaszczuk, *Litwa w latach...*, s. 28.

³² *Ibidem*, s. 29.

³³ *Nepriklausomybės ir demokratijos žingsniai*, Vilnius 1989, s. 11.

ferencja odbyła się w nocy 23 grudnia, w narodzie przezwano ich „nocnymi komunistami”. Już po odbudowaniu niepodległości Litwy, w kwietniu i lipcu 1990 r. odbył się odrębny zjazd rozłamowej części KPL. Przybrała ona wówczas nazwę KPL (KPZR). Podczas zjazdu na I sekretarza wybrano profesora Katedry Komunizmu Naukowego Wileńskiego Instytutu Pedagogicznego M. Burokevičiusa. Partia wypowiedziała się za tradycyjnymi wartościami socjalizmu i federacją z ZSRR. Po rozłamie KPL (KPZR) liczyła około 47 tys. członków, głównie Rosjan. Działalność KPL (KPZR) była zabroniona po nieudanym puczu Janajewa w dniach 19–21 sierpnia 1991 r.

Po XX Zjeździe KPL, 25 grudnia na plenum KC KPZR do Moskwy zostali wezwani sekretarze nowego Biura z A. Brazauskasem na czele. Na plenum też byli obecni działacze KPL na platformie KPZR. Plenum zażądało unieważnienia postanowień zjazdu litewskich komunistów.

Po rozłamie KPL, do Wilna przybyła delegacja KPZR z M. Gorbaczowem na czele. Celem tej wizyty było zbadanie sytuacji na miejscu i w miarę możliwości pogodzenie komunistów obu ugrupowań. Wspomniana wizyta odbyła się w dniach 11–14 stycznia 1990 r. Podczas spotkania w Domu Prasy z inteligencją twórczą i naukową Gorbaczow na własne uszy usłyszał wypowiedzi o samodzielności KPL i niepodległości państwa litewskiego. Wizytę tę szeroko nagłośniono w radiu i telewizji Litwy i całego Związku Radzieckiego. Przyjazd delegacji jednak nie był produktywny: było widoczne, że polityczne centrum w Moskwie już nie potrafi sterować procesami zachodzącymi w olbrzymim państwie.

Tuż po wizycie Gorbaczowa, na Litwie rozpoczęła się kampania wyborcza do Rady Najwyższej. 3 lutego 1990 r. w Wilnie zorganizowano przedwyborczą konferencję Sajūdisu „Lietuvos kelias” („Droga Litwy”), podczas której publiczność zapoznano z przedwyborczym programem Sajūdisu oraz przedstawiono 148 kandydatów do RN z ramienia Sajūdisu.

W dniu 7 lutego na ostatnią sesję zebrała się Rada Najwyższa. Do najważniejszych uchwał sesji należy zaliczyć uchwałę „O układach niemiecko-radzieckich z 1939 r. i likwidacji ich skutków dla Litwy”. Uznano, że wkroczenie Armii Czerwonej do Litwy 15 czerwca 1940 r. stanowiło akt agresji ze strony ZSRR, a wybory do Sejmu Ludowego nie były wolne i demokratyczne. Uznano również, że Związek Radziecki po rozłokowaniu licznych sił wojskowych na całym terytorium Litwy, poprzez swych funkcjonariuszy zaczął bezprawnie ingerować w sprawy wewnętrzne Litwy. Rada Najwyższa przyznała, że realizacja nielegalnych układów niemiecko-radzieckich z lat 1939–1940 jest międzynarodową zbrodnią,

a zlikwidowanie jej skutków nie jest tylko sprawą wewnętrzną ZSRR, lecz też sprawą światowej wspólnoty państw. Deklarację Sejmu Ludowego „O wstąpieniu Litwy w skład ZSRR” z 21 lipca 1940 r. oraz ustawę RN ZSRR „O przyjęciu LSRR w skład ZSRR” z 3 stycznia 1940 r. uznano jako nie mające mocy prawnej. Z tego powodu postanowiono przystąpić do rozmów z ZSRR w sprawie przywrócenia niepodległości Państwa Litewskiego. W myśl tej uchwały RN uznała, że obecność sił zbrojnych ZSRR na terytorium Litwy jest prawnie nieuzasadniona i przyjęto uchwałę „O statusie sił zbrojnych ZSRR w republice i służbie wojskowej obywateli LSRR”³⁴.

Naturalnym więc zakończeniem tego etapu dziejowego były wybory do Rady Najwyższej 24 lutego 1990 r. Wzięło w nich udział 71,72% wyborców (w powtórny głosowaniu 8 i 10 marca – około 66,4% wyborców). Deputowanych wybrano w 133 okręgach wyborczych³⁵. Kandydaci od Sajūdisu otrzymali 96 mandatów.

Zwycięstwo Sajūdisu w wyborach przyspieszyło przygotowania do proklamowania niepodległości Litwy. Trzeba jednak przyznać, że początkowo kierownictwo Sajūdisu wahało się, czy ten akt woli narodu ogłaszać natychmiast, czy też po jakimś czasie. Ze względu na to, że 12 marca w Moskwie miał się rozpocząć II Zjazd Deputowanych Ludowych ZSRR, podczas którego zamierzano wybrać prezydenta ZSRR oraz uchwalić ustawę o secesji z ZSRR, co mogło uniemożliwić wyjście republiki z ZSRR, postanowiono obrady nowo wybranej Rady Najwyższej rozpocząć 10 marca 1990 r.

Podstawową pracę w przygotowywaniu dokumentów o przywróceniu niepodległości Litwy wykonał Klub Deputowanych Sajūdisu. Klub ten powstał na początku marca, tuż po wyborach do Rady Najwyższej. Idee zrzeszenia deputowanych z ramienia Sajūdisu w jedną grupę zapożyczono od polskiej „Solidarności”.

11 marca 1990 r. Rada Najwyższa wybrała przewodniczącego Rady. W walce wyborczej o to kluczowe stanowisko zwyciężył V. Landsbergis³⁶

³⁴ G. Błaszczyk, *Litwa w latach...*, s. 40.

³⁵ Podział mandatów wyglądał następująco: 70 mandatów wywalczyli bezpartyjni i 63 przedstawiciele różnych partii politycznych: w udziale samodzielnej KPL przypadło 40 mandatów, KPL (KPZR) – 5, LPSD – 9, Partii Zielonych Litwy – 4, LPD – 3, LPCHD – 2. 7 kwietnia w powtórnych wyborach wyłoniono jeszcze 8 deputowanych do RN.

³⁶ V. Landsbergis (ur. 18 października 1932 r. w Kownie). Po ukończeniu gimnazjum, uczęszczał do klasy fortepianu w Państwowym Konserwatorium w Wilnie,

(91 głosów za), pokonał A. Brazauskasa (38 głosów za)³⁷. Zdaniem litewskiego historyka Č. Bauży A. Brazauskas poniósł porażkę nie tylko w wyniku liczebnej przewagi deputowanych Sajūdisu w Radzie Najwyższej, lecz także i dlatego, że w swym przedwyborczym przemówieniu wypowiedział się za długim przejściowym okresem odbudowania państwowości. Taką opinię wypowiedział dlatego, iż w kraju stacjonowały wojska radzieckie, a gospodarka Litwy była mocno powiązana z gospodarką ZSRR³⁸. Po przegranych wyborach A. Brazauskas odmówił objęcia stanowiska zastępcy przewodniczącego Rady Najwyższej, na to stanowisko proponując B. Genzelisa³⁹. Jednak później na wiceprzewodniczących wybrano B. Kuzmickasa⁴⁰,

którą ukończył w 1955 r. W 1969 r. obronił pracę doktorską pt. *Twórczość M. K. Čiurlionisa*. Z wykształcenia jest muzykologiem, profesor, doktor habilitowany (1994 r.). Napisał około 15 książek, m.in. książki o M. K. Čiurlionisie i Č. Sasnauskasie. Przez długie lata był członkiem Zarządu Związku Kompozytorów Litwy.

W dniu 3 czerwca 1988 r. został wybrany do Inicjatywnej Grupy Litewskiego Sajūdisu. Na Zjeździe Założycielskim Ruchu, który się odbył w Wilnie 22–23 października tegoż roku został wybrany do Sejmu i Rady Sejmu Sajūdisu. Od 25 listopada 1988 r. do 21 kwietnia 1990 r. – przewodniczący Rady Sejmu Sajūdisu, od 15 maja 1991 r. – honorowy przewodniczący Sajūdisu. 26 III 1989 r. został deputowanym ludowym ZSRR. Po wygraniu przez Sajūdis wyborów do Rady Najwyższej 11 marca 1990 r. został wybrany na przewodniczącego RN. W latach 1992–1996 był liderem opozycji. Po utworzeniu 1 maja 1993 r. Związku Ojczyzny, został wybrany na przewodniczącego tej partii politycznej. W latach 1996–2000 pełnił funkcję przewodniczącego Sejmu RL. Por. *Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo akto signatarai 1990*, Vilnius 2000, s. 130–131.

³⁷ *LTSR Aukščiausios Tarybos pirmininko rinkimų protokolais. LR Aukščiausios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija*, Stenogramos, Vilnius 1990, t. 1, s. 63.

³⁸ Č. Bauža *Sajūdžio valdžios legitimumas*, w: *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais*, s. 239.

³⁹ „Kurier Wileński” 12 III 1990.

⁴⁰ B. Kuzmickas (ur. 10 listopada 1935 r. we wsi Juodaraistis rejonu mariampolskiego). Doktor habilitowany nauk filozoficznych, profesor. W 1960 r. ukończył Uniwersytet Wileński, fakultet historyczno-filozoficzny. W 1966 r. obronił pracę doktorską, w 1984 r. – habilitacyjną. Pracował w Instytucie Filozofii, Socjologii i Pracy Litewskiej Akademii Nauk. W 1988 r. wybrany został na członka grupy inicjatywnej Sajūdisu, członka Rady Sejmu Sajūdisu, w 1989 r. – na przewodniczącego Związku Naukowców Litwy. W 1990 r. został wybrany do Rady Najwyższej. Był członkiem KPZR, KPL. W czasie tragicznych wydarzeń w styczniu 1991 r. przedstawiał interesy Litwy w parlamentach Szwecji, Danii, Austrii, USA, Kanady. Od 1994 r. – członek ZO (LK). Członek Sejmu w latach 1996–2000. Por.: *Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo akto signatarai*, s. 128–129.

K. Motiekę⁴¹, Č. Stankevičiusa⁴², sekretarzem Rady Najwyższej został L. Sabutis⁴³.

Następnie przewodniczący RN ogłosił porządek dzienny obrad Sesji⁴⁴. Ponieważ Radę Najwyższą wybierano jako strukturę władzy okupacyjnej według radzieckiej ordynacji wyborczej, aby uniknąć późniejszych kolizji prawnych, postanowiono uchwalić deklarację „O pełnomocnictwach deputowanych do Rady Najwyższej Litewskiej SRR”. W deklaracji konsta-

⁴¹ K. Motieka (ur. 12 listopada 1929 r. w Kownie). Prawnik. W 1954 r. ukończył Uniwersytet Wileński, pracował w Wileńskiej Miejskiej Poradni Prawnej nr 1. Od 1960 r. jest członkiem Litewskiego Kolegium Adwokackiego. W 1988 r. wybrany został na członka inicjatywnej grupy Sajūdisu, członka Rady Sejmu Sajūdisu. W styczniu 1989 r. wybrany został na deputowanego do Rady Najwyższej Republiki, w marcu 1989 r. na deputowanego ludowego ZSRR, w wyborach 24 lutego 1990 r. – na deputowanego do Rady Najwyższej. Por.: „Kurier Wileński” 13 III 1990, *Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo akto signatarai*, s. 151.

⁴² Č. Stankevičius (ur. 27 lutego 1937 r. we wsi Šeštiniai rejonu wilkomierskiego). Inżynier budowlany. W 1969 r. ukończył Politechnikę Kowieńską. Pracował jako inżynier naczelny w Kowieńskim Instytucie Projektowania Budownictwa Miejskiego. Był przewodniczącym Kowieńskiej Rady Miejskiej Litewskiego Sajūdisu, członkiem Sejmu Sajūdisu. 24 lutego 1990 r. został wybrany na deputowanego do Rady Najwyższej Republiki. W latach 1990–1992 pełnił obowiązki zastępcy przewodniczącego RN Republiki Litewskiej. Członek Sejmu w latach 1996–2000, równocześnie pełnił funkcję ministra obrony Litwy. W Sejmie należał do frakcji chrześcijańskich demokratów. Por. „Kurier Wileński” 13 III 1990, *Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo akto signatarai*, s. 215–216.

⁴³ L. Sabutis (ur. 1 lutego 1939 r. w Kłajpedzie). Prawnik. W 1973 ukończył Uniwersytet Wileński. Pracował na stanowisku prokuratora rejonu ignalińskiego, był pierwszym zastępcą prokuratora Litewskiej SRR, później prokuratorem LSRR. Od 1989 r. był sekretarzem Prezydium Rady Najwyższej Litewskiej SRR. Od 11 marca 1990 r. pełnił funkcję sekretarza Rady Najwyższej Republiki Litewskiej. Był członkiem Sejmu RL w latach 1996–2000. Por.: „Kurier Wileński” 13 III 1990, *Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo akto signatarai*, s. 203–204.

⁴⁴ Do porządku dziennego sesji zostały wciągnięte następujące kwestie: 1. Oświadczenie Rady Ministrów Litewskiej SRR w sprawie złożenia pełnomocnictw; 2. Przedłużenie pełnomocnictw zatwierdzonych osób urzędowych Rady Najwyższej; 3. Deklaracja „O pełnomocnictwach deputowanych do Rady Najwyższej Litewskiej SRR”; 4. Projekt Ustawy Republiki Litewskiej „O nazwie i godle państwa”; 5. O odrodzeniu Państwa Litewskiego; 6. O statusie deputowanych ludowych ZSRR, wybranych na Litwie; 7. Projekt Ustawy Republiki Litewskiej „O przywróceniu działania Konstytucji Litwy z 12 maja 1938 r.”; 8. Projekt tymczasowej Ustawy zasadniczej republiki Litewskiej i tryb wcielenia w życie tej ustawy; 9. Odezwy: do wszystkich ludzi Litwy, do narodów ZSRR, do narodów świata, do wspólnot narodowych Litwy, do prezydenta ZSRR. Zob. szerzej: „Kurier Wileński” 12 marca 1990 r.

towano, że niepodległe państwo litewskie w 1940 r. zostało bezprawnie wcielone do ZSRR, dlatego „w wyborach do Rady Najwyższej Litewskiej SRR 24 lutego 1990 r. uprawnieni do głosowania mieszkańcy Litwy swą wolą dali wybranym deputowanym do RN Litewskiej SRR mandaty przedstawicieli narodu i nakaz odbudowy Państwa Litewskiego oraz wyrażenia suwerenności narodu poprzez Radę Najwyższą [...]”. Na mocy tej deklaracji Rada Najwyższa Litewskiej Socjalistycznej Republiki radzieckiej przybrała nazwę Rada Najwyższa Litwy⁴⁵.

Ustawą Rady Najwyższej „O nazwie i godle państwa” została przywrócona przedwojenna nazwa państwa – Republika Litewska oraz godło – Pogoń.

W taki sposób Rada Najwyższa LSRR poprzez pośrednie ogniwo – Radę Najwyższą Litwy – przekształciła się w Radę Najwyższą Republiki Litewskiej⁴⁶.

Następnie został przyjęty zasadniczy Akt Rady Najwyższej Republiki Litewskiej o odrodzeniu niepodległego Państwa Litewskiego. Tym Aktem Rada Najwyższa Republiki Litewskiej proklamowała przywrócenie suwerennych praw Państwa Litewskiego „podeptanych przez obcą siłę w 1940 r.” i ogłosiła Litwę państwem niepodległym. Równocześnie uznano, że Akt Rady Litewskiej o Niepodległości z 16 lutego 1918 r. i rezolucja Sejmu założycielskiego z 15 maja 1920 r. o przywróceniu demokratycznego Państwa Litewskiego nigdy nie utraciły mocy prawnej i tworzą one konstytucyjną podstawę Państwa Litewskiego. Stwierdzono również, że terytorium Litwy jest jednolite i niepodzielne oraz podkreślono swą wierność uznanym powszechnie zasadom prawa międzynarodowego, uznano nienaruszalność granic, jak to formułuje Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z Helsinek, przyjęty w 1975 r. oraz zagwarantowano przestrzeganie praw człowieka, obywatela i wspólnot narodowych⁴⁷.

Za Aktem Odrodzenia Niepodległości wypowiedziało się 124 deputowanych, 6 wstrzymało się od głosu, nikt nie głosował przeciw.

Następnie Rada Najwyższa Republiki Litewskiej unieważniła działanie Konstytucji Litewskiej SRR z 20 kwietnia 1978 r. oraz Konstytucji ZSRR z 27 października 1977 r. i wznowiła działanie Konstytucji Litwy z 12 maja 1938 r., zawieszając działanie rozdziałów i artykułów, głównie

⁴⁵ „Kurier Wileński” 13 III 1990 r.

⁴⁶ Č. Bauža, *ibidem*, s. 240.

⁴⁷ „Lithuania”, 1 (2) 1991, s. 99.

dotyczących statusu prezydenta republiki, Sejmu, rady państwa i kontroli państwowej⁴⁸. Kolejną ustawą Rada Najwyższa w całości zawiesiła działanie Konstytucji Litwy z 12 maja 1938 r. i zatwierdziła Tymczasową Ustawę Zasadniczą. Tym samym ustaliła, że na Litwie nadal obowiązują akty prawne, które nie są sprzeczne z Tymczasową Ustawą Zasadniczą.

Powołanie się na Konstytucję państwa litewskiego sprzed II wojny światowej miało znaczenie symboliczne. Przywrócenie jej działalności samo przez siebie nie mogło przywrócić ustaw, które działały na Litwie przed 15 czerwca 1940 r., jednak w opinii litewskich specjalistów prawa konstytucyjnego, za pomocą Konstytucji z 1938 r. na Litwie został odrzucony ustrój radziecki oraz chociażby w nominalnym stopniu był przywrócony status państwa sprzed II wojny światowej.

Tymczasową Ustawę Zasadniczą w pośpiechu opracowała grupa robocza deputowanych Sajūdisu na podstawie wspomnianej już Konstytucji RL z 1938 r. oraz Konstytucji Litewskiej SSR z 1978 r. Nie było w niej mowy o jakichkolwiek więziach między Litwą a ZSRR, jednak w Tymczasowej Ustawie Zasadniczej pozostało sporo szczątków prawa radzieckiego. Tymczasowa Ustawa Zasadnicza Republikę Litewską określiła jako suwerenne demokratyczne państwo, w którym władza należy do ludu. Zawierała ona 16 rozdziałów, w których omówiono założenia ogólne, obywatelstwo litewskie, podstawowe prawa obywateli Litwy, jak też swobody i obowiązki, system budżetowy, system ekonomiczny, rozwój socjalny, kulturowy, system wyborczy, naczelne i terenowe organy władzy państwowej, sąd i arbitraż, prokuraturę.

Tego samego dnia dokonano personalnych zmian w rządzie: po złożeniu swych pełnomocnictw nowo wybranej Radzie Najwyższej przez Radę Ministrów, tymczasowo obowiązki przewodniczącego Rady Ministrów Litwy powierzono K. Prunskienė⁴⁹, która do tego czasu pełniła obowiązki wicepremiera w rządzie V. Sakalauskasa.

⁴⁸ „Kurier Wileński” 13 III 1990.

⁴⁹ K. Prunskienė (ur. 26 lutego 1943 r. we wsi Vasiuliškės, rejonu święciańskiego). Po ukończeniu w 1965 r. Uniwersytetu Wileńskiego pracowała jako asystent na Wydziale Ekonomiki Przemysłowej WUP, następnie jako starszy wykładowca i starszy pracownik naukowy. W latach 1966–1988 – wicedyrektor Litewskiego Naukowo-Badawczego Instytutu Ekonomiki Rolnictwa. Od roku 1988 – rektor Instytutu Doskonalenia Kwalifikacji Kierowników i Specjalistów Gospodarki Narodowej przy Radzie Ministrów Litewskiej SRR. Doktor habilitowany nauk ekonomicznych, profe-

Następnie Rada Najwyższa anulowała pełnomocnictwa deputowanych ludowych ZSRR, wybranych na Litwie. Niektórym z nich, w charakterze obserwatorów zlecono uczestniczyć na Nadzwyczajnym Zjeździe Deputowanych Ludowych ZSRR w Moskwie, aby oznajmić kierownictwu ZSRR oraz społeczeństwu o decyzjach przyjętych podczas sesji Rady Najwyższej Litwy.

W dniu 12 marca 1990 r. unieważniono ustawę ZSRR o powszechnym obowiązku służby wojskowej z 12 października 1967 r. w stosunku do obywateli Litwy. Tego samego dnia Rada Najwyższa wystosowała listy do M. Gorbaczowa i N. Ryżkowa, w których poinformowała o przyjętych 11 marca aktach ustawodawczych oraz wyraziła nadzieję rozpoczęcia z ZSRR rozmów w sprawie uregulowania wszystkich kwestii związanych z dokonaniem odrodzeniem niezależnego Państwa Litewskiego⁵⁰. Zostały także przyjęte odezwy do narodów ZSRR, do wspólnot narodowościowych Litwy, do Rady Najwyższej ZSRR oraz wezwanie ludzi Litwy do zgody⁵¹.

W dniu 17 marca uchwałą Rady Najwyższej K. Prunskienė została powołana na urząd premiera. Wicepremierami zostali A. Brazauskas i R. Ozolas⁵². Po zaprzysiężeniu I rządu niepodległej Litwy 11 kwietnia

sor (praca habilitacyjna na temat porównania gospodarek krajów Europy Zachodniej). Członek Rady Sejmu Sajūdisu. Deputowana ludowa ZSRR. Od lipca 1989 r. – wicepremier Rządu Litewskiej SRR. 11 marca 1990 r. została powołana na stanowisko premiera Litwy. W 1995 r. stanęła na czele Litewskiej Partii Kobiet, przekształconej później w Partię Nowej Demokracji, wielokrotnie wybierana do Sejmu RL. Por.: Błyskawica, *Litwa droga do niepodległości*, Polska Agencja Prasowa, marzec 1990 r., s. 24; *Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo akto signatarai*, s. 181–182. O okresie swych rządów oraz o życiu politycznym Litwy K. Prunskienė opublikowała książkę: *Gintarinės ledi išpažintis*, Vilnius 1991; *U kulisiai*, Vilnius 1992; *Laisvėjimo ir permainų metai*, Vilnius 1995.

⁵⁰ „Kurier Wileński” 14 III 1990.

⁵¹ Ibidem.

⁵² R. Ozolas (ur. 31 stycznia 1939 r. we wsi Joniškėlis, rejonu pasvalskiego). Filozof. W 1962 r. ukończył Uniwersytet Wileński. W latach 1965–1968 pracował jako sekretarz odpowiedzialny w piśmie „Kultūros barai”. W latach 1968–1973 był aspirantem na Uniwersytecie Wileńskim, następnie wykładowcą na tej uczelni. W latach 1975–1980 pracował w sekretariacie Rady Ministrów Litewskiej SRR, w latach 1980–1989 pełnił obowiązki zastępcy redaktora naczelnego wydawnictwa „Mintis”. Jeden z założycieli Sajūdisu. W 1989 r. został wybrany do Rady Najwyższej Litewskiej SRR oraz deputowanym ludowym ZSRR. Sygnatariusz Aktu Niepodległości 11 marca 1990 r. W latach 1990–1991 pełnił funkcję zastępcy przewodniczącego Rady Ministrów Litewskiej Republiki. Równocześnie do 1993 r. wykonywał obo-

1990 r. zakończył się proces formowania najwyższych organów władzy państwowej na Litwie po odbudowaniu niepodległości.

Summary

The paper describes in detail the Lithuanian path to independence, concentrating on the role of the Sąjūdis party and its relations with the Communist Party of Lithuania (CPL). The CPL leaders had been observing the activity of Sąjūdis with anxiety since its very beginning. The party, founded on October 22, 1988 was in favor of the restoration of the Lithuanian state. Consequently, the victory of Sąjūdis in the election of February 24, 1990 accelerated the activities leading to the proclamation of Lithuanian independence. On March 12 the Second Congress of People's Deputies of the USSR was to commence in Moscow, where the USSR President was to be elected and the Law on secession from the USSR was to be enacted that could have made it impossible for the Lithuanian republic to depart from the USSR. Therefore the session of the newly elected Supreme Council was scheduled to commence on March 10, 1990. It was then that the Supreme Council passed the Law on the Name and National Emblem which officially promulgated the country's name as the Republic of Lithuania, and re-introduced the historic emblem depicting a mounted knight: Vytis. By this token, the Supreme Council of the Lithuanian Socialist Soviet Republic was transformed to become the Supreme Council of the Republic of Lithuania, via an intermediary Lithuanian Supreme Council. What followed was the proclamation of the Supreme Council of the Republic of Lithuania Act on the Re-establishment of the State of Lithuania. By this token the Supreme Council of the Republic of Lithuania proclaimed that the execution of the sovereign powers of the State of Lithuania, „abolished by foreign forces in 1940”, was re-established, and henceforth Lithuania became an independent state.

wiązki przewodniczącego Państwowej Komisji Problemów Regionalnych. Kilkakrotnie wybierany do Sejmu Litwy. Od 1993 do 2000 r. był przewodniczącym Związku Centrum. Por.: *Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo akto signatarai*, s. 158. O odbudowaniu państwowości Litwy R. Ozolas wydał książki: *Pirmieji atkurtos nepriklausomybės metai*, Vilnius 1992; *Atgimimo ištakose*, Vilnius 1997; *Išsivadavimas*, Vilnius 1998.